

TIJORAT BANKLARI QIMMATLI QOG'OZLAR BOZORIDA EMISSION OPERATSIYALARINING IQTISODIY MAZMUNI

Gulhayo Turdali qizi

Namangan muhandislik-texnologiya instituti "Iqtisodiyot" fakulteti "Buhgalteriya hisobi va audit" kafedrası tayanch doktoranti Malikova

Annotatsiya

Maqolada investitsiya tushunchasi, kredit-moliya tizimining investitsiya faoliyatidagi o'rni va bank investitsiya faoliyatining mohiyati muhokama qilinadi. Tijorat banklarining investitsiya jarayonidagi ishtirokining asosiy yo'nalishlari ta'kidlandi va tijorat banklarining investitsion va emission faoliyatini keyingi muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun zarur bo'lgan tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, bank tizimi, investitsiyalar, investitsiya jarayoni, bankning investitsiya faoliyati, bank investitsiyalari, bankning investitsiya siyosati va strategiyasi.

O'zbekiston Respublikasida qimmatli qog'ozlar bozori bozor iqtisodiyoti tizimining moliyaviy mexanizmi bo'lib aholi va xo'jalik subyektlarini vaqtincha bo'sh mablag'larining aylanishiga keng imkoniyatlar yaratadi. Jumladan, qimmatli qog'ozlarning har bir egalari u fuqaro yoki yuridik shaxs bo'lishidan qat'iy nazar tadbirkorlar harakatiga taalluqli shaxs bo'lib qoladi. Ushbu bozorga kirishda motivatsiya mexanizmlari, turtkilari bo'lib iqtisodiy o'zgarishlar, siyosiy masalalarning hal qilinishi, qimmatli qog'ozlarning kurs qiymati dinamikasi, tijorat banklarini fondlarining miqdori, qimmatli qog'ozlar bo'yicha taklif etilayotgan foydaning miqdorlari xizmat qiladi.

Hammaga ma'lumki, tijorat banklarining nisbatan fundamental vazifasi ayni davrda ortiqcha pul mablag'lariga ega bo'lgan iqtisodiyotning bir subyektlaridan, qo'shimcha moliyalashtirishga talabi bor, iqtisodiyotning boshqa subyektlariga pul mablag'larini qayta taqsimlashdan iboratdir. Shunday ekan, banklar pul mablag'larini jalb qilib, o'zlariga ishlatish uchun emas, balki oxir oqibatda iqtisodiyotning boshqa subyektlari tomonidan ishlatilishiga vositachilik qiladilar. Bunda banklar mijozlar topshirig'i bilan ularning pul mablag'larini joylashtiruvchi

vositachi sifatida gavdalanmasdan, balki mustaqil hal qiladilar. Bank vositachilarning maxsus turiga kirib, mablag'larni jalb qiladi va o'ziga majburiyat yaratib oladi. Lekin, bankdan shu pul mablag'larini olgan mijozning o'z majburiyatini bajarish–bajarmasligiga qaramasdan, bank o'zining boshqa mijozlar oldidagi majburiyatini bajarishi shartdir.

Iqtisodiyotdagi mablag'larni qayta taqsimlovchi boshqa moliyaviy institutlardan banklarning mohiyatan olib qaraganda farqi uning pul mablag'larini jalb qilish usulidadir. Masalan, investitsion fondlar o'z mijozlarining qo'yilmalar uchun foizlar to'lovini kafillamaydilar, chunki foizli to'lovlar investitsion fond faoliyatining natijasiga bog'liqdir. Ayrim paytlarda uning faoliyati natijasiz yoki salbiy natija bilan yakunlanishi mumkin. Shunga o'xshash hollar pension fondlarida ham uchraydi. Bank esa depozitlarni jalb qilar ekan, moliya bozoridagi operatsiyalarining taqdiri qanday bo'lishiga qaramasdan, oldindan foiz stavkalarini qat'iy o'rnatib, depozit bo'yicha yoziladigan daromadni kafolatlab qo'yadi.

Tijorat banklari investitsiyasi deganda, bir tomondan tijorat banklarining barcha foyda olish maqsadida joylashtirilgan resurslari tushunilsa, ikkinchi tomondan bu joylashtirilgan mablag'larning muddati bo'yicha ajratilgan bir qismi tushuniladi. Bu yo'nalishlar bir-biri bilan chambarchas bog'liqlikda bo'lib, banklar o'z kapitali, aholi jamg'armalari va boshqa bo'sh pul mablag'larini jamlab o'z resurslarini yaratadilar va ularni foydali maqsadlarda joylashtiradilar. Mablag'larni jamlash operatsiyalarining hajmi va tarkibi banklarning kredit va investitsiya portfeli holatini belgilaydi hamda investitsiya faoliyatiga ta'sir qiluvchi asosiy omil hisoblanadi.

Shunday qilib, tijorat banklari investitsiya faoliyati ikki tomonlama ko'rinishga ega. Birinchi galda banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi iqtisodiy sub'ekt sifatidagi faoliyati bank daromadlarini oshirishga, aktivlarining diversifikatsiyasini oshirish orqali ularning risklilik darajasini kamaytirishga qaratilgan bo'lsa ikkinchi o'rinda banklar qimmatli qog'ozlar bozoridagi investitsiya faoliyatining makroiqtisodiy samarasi nafaqat bank kapitali balki butun jamiyat kapitali oshishiga olib keladi va bank qo'yilmalarining ishlab chiqarishga yo'naltirilganligini ifodalaydi.

Shunday qilib, banklarning qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalari bo'yicha mulohazalarimizni jamlagan holda aytish kerakki, zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida mamlakatimizda qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatning yangi,

o'ziga xos alohida yo'nalishi–banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyati paydo bo'lmoqda. Bankning mohiyati va uning o'ziga xos funksiyalari banklarning qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarni amalga oshirishga nazariy tarafdin to'g'ri keladi. Chunki banklar pul mablag'lari bilan operatsiyalarni amalga oshiradi. Qimmatli qog'ozlar esa pul mablag'larining nusxa ko'rinishidir, ya'ni fiktiv kapitallardir. Bank tomonidan pul mablag'larini harakatga keltirishi natijasida uning mahsuloti yaratiladi–pulning ikkiga ko'paytmasi. Aynan shu ko'paytmasi, qimmatli qog'ozlar ko'rinishida ham o'z ifodasini topadi.

O'z aksiyalarini chiqarib, tijorat banklari asosan aksiyadorlik jamiyati sifatida faoliyat ko'rsatadi. Obligatsiyalar jamg'arma va depozit sertifikatlari chiqarib, tijorat banklari mamlakatdagi pul aylanmasini to'ldirib, yuridik hamda jismoniy shaxslarni bo'sh pul mablag'larini joylaydilar va ularni iqtisodiyotni ustuvor sohalariga investitsiyalaydilar.

Tijorat banklari qimmatli qog'ozlar bozorida investitsiya institutining professional qatnashchisi sifatida ishtirok etadi va emissiya brokerlik, dilerlik faoliyatini bajaradi, qimmatli qog'ozlar bilan savdoni tashkil qiladi.

Mamlakatimiz iqtisodiyotini modernizatsiya hamda investitsiyaviy faolligini oshirishda bank tizimi alohida o'rniga ega. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirish, jamiyatni barcha jabhalarini tubdan o'zgartirish yo'liga kirib borishi mamlakat bank tizimini qimmatli qog'ozlar bozoridagi investitsiya faoliyatini amalga oshirishga kerak bo'lgan yangi vazifalarni belgilab berdi. Xuddi shuningdek, qimmatli qog'ozlar bozorida tijorat banklarining investitsiya faoliyati banklar uchun yangi imkoniyatlarni va o'z hokimiyati doirasini kengaytirish hamda barqaror daromadni olib, bankni likvidligini ta'minlash istiqbolini ochib berdi.

Tijorat banklari qimmatli qog'ozlar bilan quyidagi operatsiyalarni amalga oshiriladi

Qimmatli qog'ozlarni emissiya qilish (aksiyalar, depozit sertifikatlar, obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar)

Qimmatli qog'ozlar sotib olish

Qimmatli qog'ozlar sotish

Qimmatli qog'ozlar saqlash

ishonchli (trast) operatsiyalarini bajarish

Mablag'lar jalb qilish va joylashtirish

Qimmatli qog'ozlarni boshqarish

Mijozlarni topshirig'iga binoan boshqa operatsiyalarni amalga oshirish

Investitsiya strategiyasini tanlashda mutanosiblik tamoyili

Investitsiya faoliyatini diversifikatsiya qilish tamoyili

Sotib olinadigan qimmatli qog'ozlar yetarli darajada

Investitsion operatsiyalar risklarini xedjerlash tamoyili

Qimmatli qog'ozlar emitentlari shaffofligini ta'minlash tamoyili

1-rasm. Tijorat banklari qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalari

2021 yilning birinchi choragi davomida iqtisodiyotning 10 tarmog'idagi aksiyadorlik jamiyatlarining qimmatli qog'ozlari oldi-sotdi qilingan bo'lib, ulardan eng qimmatli qog'ozlari banklar qimmatli qog'ozlari bilan savdo qilingan - ular bilan 3807 bitim tuzilgan. Boshqacha qilib aytganda, deyarli har uchinchi operatsiya bank

qimmatli qog'ozlari bilan amalga oshirildi. Bundan tashqari, bank, qurilish va sanoat sohalaridagi emitentlarning qimmatli qog'ozlari bilan tuzilgan bitimlar soni yil ichidagi bitimlarning 74 foizidan ko'pini tashkil etdi. Birinchi chorakdagi bitimlar umumiy hajmining uchdan bir qismidan ko'prog'i (43,51 mlrd. So'm) banklarning qimmatli qog'ozlari bilan operatsiyalar (34,34%) ga to'g'ri keldi. Energiya sektori va agrosanoat majmuasi aksiyadorlik jamiyatlarining qimmatli qog'ozlari bilan operatsiyalar hajmi mos ravishda 24,36 va 20,18 milliard so'mni tashkil etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Korporativ boshqaruv" to'g'risidagi Kodeksi 11 fevral 2016 y
2. O'zbekiston Respublikasining "Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida"gi Qonuni 2008 yil 22 iyulda qabul qilingan. Toshkent. Adolat 2015y.
3. O'zbekiston Respublikasining "Aksiyadorlik jamiyatlari va atsiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni. 1996 yil 26 aprelda qabul qilingan.(2014y. fevral) Toshkent. Adolat 2016 yil.
4. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida"gi Qonuni 1995 yil 21 dekabrda qabul qilingan. Toshkent. O'zbekiston 2003 yil.